

LA COLONITZACIÓ DEL DELTA OCCIDENTAL DEL LLOBREGAT (GAVÀ I CASTELLDEFELS) AL SEGLE XVIII: UN FRACÀS ECONÒMIC I SOCIAL

Josep Campmany i Guillot

LA BARONIA D'ERAMPRUNYÀ AL SEGLE XVIII

Tot i tenir uns orígens altmedievals,¹ la baronia d'Eramprunyà es configurarà durant els dos-cents anys de domini de la família Marc² i assolí la definitiva delimitació (que abastava els actuals termes de Gavà, Castelldefels i Begues) a la primera meitat del XVII, després de llargs plets successoris.³

Des d'aquest moment el domini estigué repartit, en forma proindivisa, entre dues famílies nobles residents a Barcelona. A la Taula 1 presentem ordenadament la llista de successions d'aquesta època.

1. Josep CAMPMANY (Ed.), *Gavà mil anys*, Gavà, 2002.

2. Francesc de BOFARULL, *El castillo y la baronía de Aramprunyá*, Barcelona, 1911. Dolors SANAHUJA, "El territori d'Eramprunyà entre els segles X-XVI", *Rubricatum*, 3 (2002). Josep CAMPMANY, «Senyors i pagesos a Eramprunyà, 1323-1460», *Materials del Baix Llobregat*, 5 (1999), p. 105-121.

3. F. de BOFARULL, *El castillo y la baronía de Aramprunyá*, p. 113.

Taula 1. *Barons d'Eramprunyà entre 1651 i 1809.*

Anys	Barons
1651-1668	<ul style="list-style-type: none"> • Jaume de Copons i Tamarit • Oleguer d'Erill i Monfar
1668-1674	<ul style="list-style-type: none"> • Ramon de Copons i Tamarit • Oleguer d'Erill i Monfar
1674-1681	<ul style="list-style-type: none"> • Antoni de Copons i Grimau • Oleguer d'Erill i Monfar
1681-1686	<ul style="list-style-type: none"> • Antoni de Copons i Grimau • Manuela d'Erill i Pons = Francesc de Bournonville i de Perapertussa
1686-1723	<ul style="list-style-type: none"> • Francesc de Copons i Grimau • Manuela d'Erill i Pons = Francesc de Bournonville i de Perapertussa
1723-1727	<ul style="list-style-type: none"> • Joan de Copons i Grimau • Manuela d'Erill i Pons = Francesc de Bournonville i de Perapertussa
1727-1733	<ul style="list-style-type: none"> • Caietana d'Oms i Desbosch, vídua de Joan de Copons i Grimau • Manuela d'Erill i Pons = Francesc de Bournonville i de Perapertussa
1733-1736	<ul style="list-style-type: none"> • Caietana d'Oms i Desbosch, vídua de Joan de Copons i Grimau • Maria Vidal = Pere Pérez Moreno
1736-1737	<ul style="list-style-type: none"> • Agustí de Copons i Copons • Maria Vidal = Pere Pérez Moreno
1737-1762	<ul style="list-style-type: none"> • Caietana de Copons, vídua d'Agustí de Copons i Copons • Maria Vidal = Pere Pérez Moreno
1762-1765	<ul style="list-style-type: none"> • Caietana de Copons, vídua d'Agustí de Copons i Copons • Maria Anna Pérez Moreno i Vidal = Francesc de Garma i Duran
1765-1789	<ul style="list-style-type: none"> • Josep de Copons i Oms • Maria Anna Pérez Moreno i Vidal = Francesc de Garma i Duran
1789-1790	<ul style="list-style-type: none"> • Josep de Copons i Oms • Bernat Francesc Xavier de Garma i Pérez Moreno
1790-1809	<ul style="list-style-type: none"> • Maria Josepa de Copons i Cartellà = Narcís de Sarriera i de Copons • Bernat Francesc Xavier de Garma i Pérez Moreno

LA COLONITZACIÓ DE LES MARINES

A la baronia d'Eramprunyà, al llarg del segle XVIII –i fins i tot del XIX– la vida estigué decididament influïda per la romputa del delta occidental del Llobregat –les Marines– en una empresa que encara avui desperta ressons èpics.⁴

La colonització, que havia començat modestament segles enrera, s'havia accelerat lleument al llarg del segle XVI. Posteriorment s'havia frenat amb la crisi del segle XVII, i només a finals d'aquell segle s'havia començat a reprendre. Si fins aleshores s'havia deixat a la iniciativa dels pagesos dèltics, que els barons establien, a petites tongades, a les porcions guanyades treballasant als pantans, ara en canvi, en iniciar-se la segona dècada del XVIII, superades les seqüeles de la guerra de successió,⁵ s'encarà de forma molt diferent: els barons optaren per fer un establiment immens –3000 mujades nominals (1200 mujades reals)– a un conjunt de promotors agrícoles domiciliats a Barcelona.⁶ Això succeïa el 22 d'agost de 1721.

A mitjan segle XVIII, s'afirmava que una quarta part de les terres establertes ja s'havien reduït a cultiu,⁷ cosa que queda reflectit en l'increment de terres declarades als capbreus conservats de fi de segle.⁸ L'expansió agrària en aquesta primera meitat de segle sembla, doncs, força important, a diferència del que es documenta al delta central.⁹

4. Josep SOLER-VIDAL, *L'expansió dels cultius gavanencs i la romputa de les Marines*, Gavà, 1969. Antoni TARRIDA, *Sorres, pagesos i espàrrecs. Història de la pagesia gavanencs*, Gavà, 2003.

5. Josep CAMPMANY, "La guerra de Successió a Gavà i Eramprunyà", *Materials del Baix Llobregat*, 4 (1998), p. 88-100.

6. Per a notícies sobre aquest establiment, vegeu J. SOLER-VIDAL, *L'expansió dels cultius gavanencs i la romputa de les Marines*, p. 46-53. Josep COSTA, *Recopilación de notas históricas y antecedentes sobre el Castillo de Aramprunyá y su término (reclamación judicial)*, 1975, fotocòpia d'un mecanoscrit dipositada a l'Arxiu Municipal de Castelldefels, Vol I, p. 29-42. Andrés VALVERDE, "Evolución histórica, origen y significación de la pineda litoral del delta del Llobregat I (siglos XVI-XIX)", *Spartina*, 3, (1997), p. 74. La documentació original es trobava al desaparegut Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, *Índex de documents de la baronia d'Eramprunyà sobre Castelldefels, Gavà i Begas*, carpeta 12, docs. 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222 i 223. N'hi ha una còpia a la Biblioteca de Catalunya, Fons marquesat de Moja, lligall 17.

7. J. SOLER-VIDAL, *L'expansió dels cultius gavanencs i la romputa de les Marines*, p. 47.

8. Josep CAMPMANY, "L'edat moderna", *Castelldefels, temps d'història*, Castelldefels, 2003, p. 238-239.

9. Jaume CODINA, *El Delta del Llobregat i Barcelona*, Esplugues, 1971, p. 236.

ELS PROMOTORS

Els deu promotors beneficiats per aquest transcendental establiment –que té molts pocs precedents coetanis– són Francesc Toda i Gil, notari i ciutadà honrat de Barcelona, Francesc Joval, Francesc Ratés, Feliu Bertran i Pau Fabregat, botiguers barcelonins,¹⁰ Francesc i Josep Llopart, que uns fan homes de lleis,¹¹ i altres fusters,¹² Pere Gil, aguller de Barcelona, Josep Ferriol i Francesc Gras. Aquests deu promotors actuaven en forma de companyia. Basant-nos en els repartiments de terres posteriors,¹³ la proporció de capital aportada per cadascú a l'empresa va ser: Joval i Farriol, que semblen els promotors del grup, un 15% cadascú; Fabregat, Gil, Bertran, Ratés i els dos Llopart, un 10% per cap, i Gras i Toda aportaren un 5% cadascun.

Aquest grup d'inversors fou caracteritzat per Pierre Vilar, quan feia esment de les petites companyies i societats inversores de la primera meitat del set-cents, emprenedores de molts dels arrendaments de drets senyorialis i aventures comercials de l'època. Sabem per exemple que Francesc Joval havia participat a l'any 1717 en una companyia que invertia en assegurances marítimes.¹⁴ En canvi, Francesc de Toda i Gil era un dels ciutadans honorats més ben situats de la Barcelona d'inicis del segle XVIII. Havia arribat, sota el govern de l'Arxiduc Carles d'Àustria, a regent de la Reial Audiència i membre del Reial Consell del Principat. Com es veu, el perfil austriacista no li impedí, pocs anys després d'acabada la guerra, de participar en projectes econòmics de la mà dels barons d'Eramprunyà, que foren notoris partidaris del bàndol contrari. Són els interessos de classe els que prevalen, aquí.

LES OBRES: LA CORREDORA MESTRA O PRINCIPAL

Les terres «*incultes, ermes i pantanoses situades a les Marines dels termes de Gavà i Castelldefels*» foren establertes a canvi d'una entrada de 560 sous, i un cens anual de mig quartà d'ordi per mujada, pagador a par-

10. J. COSTA, *Recopilación de notas históricas y antecedentes*, Vol I, p. 29.

11. J. SOLER-VIDAL, *L'expansió dels cultius gavanencs i la rompuda de les Marines*, p. 49.

12. J. COSTA, *Recopilación de notas históricas y antecedentes*, Vol I, p. 29

13. Biblioteca de Catalunya, Fons marquesat de Moja, lligall 17.

14. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, 1991, Vol. 3, p. 318.

tir de 1741.¹⁵ Els promotors es comprometien a termenar, fitar i distribuir les terres entre ells en el transcurs de l'any immediat. De fet el 12 de novembre de 1721 van repartir-se, proporcionalment les primeres 500 mujades de la inversió realitzada. En adonar-se que l'extensió total compresa dins els límits de l'establiment era inferior a les 3000 mujades consignades, van demanar, i van obtenir, el 2 de juliol de 1722, l'establiment addicional de més terres.¹⁶ El repartiment d'aquestes terres, 700 mujades, es va realitzar el 3 d'agost de 1722 (Figura 1).

La principal obra, que emprengueren aquests promotors, fou l'obertura d'un gran canal de desguàs per evacuar les aigües estancades als pantans: la corredora Mestra o principal.

La construcció d'aquest canal constava ja als pactes de l'establiment:

*«dits senyors adquisidors para poder trauer la agua ques troba embasada en las ditas terra tant pernicioso a la salud pública y conreu de ellas, dins lo termini de deu anys comptadors del dia de la firma del present contracte en avant, se obligan a sos propis gastos fins a la quantitat de dos centas doblas o altra quantitat aparega a dits adquisidors, en fer fer una sequia o agosadero principal que vinga a egosar al mar o al estany de la Murtra».*¹⁷

També s'obligaven a construir quatre ponts de fusta sobre la sèquia principal, per facilitar el pas i trànsit de carretes i ramats d'un costat a l'altre de la corredora. S'establia, que un cop construïdes aquestes infraestructures pels promotors, la conservació aniria a càrrec de tots els veïns de Gavà i Castelldefels que fessin servir els ponts per anar a la Mestra Pineda dels barons, a exercir el dret d'ús de llenya i pastures de què gaudien. El juliol de 1722, la Corredora Mestra o Principal ja era «novament construïda»: en menys d'un any, s'havia portat a terme aquesta esplèndida obra d'enginyeria que encara avui vertebrava les terres deltaïques de Castelldefels i Gavà.

15. J. SOLER-VIDAL, *L'expansió dels cultius gavanencs i la rompuda de les Marines*, p. 46.

16. J. SOLER-VIDAL, *L'expansió dels cultius gavanencs i la rompuda de les Marines*, p. 47.

17. Biblioteca de Catalunya, Fons marquesat de Moja, lligall 17.

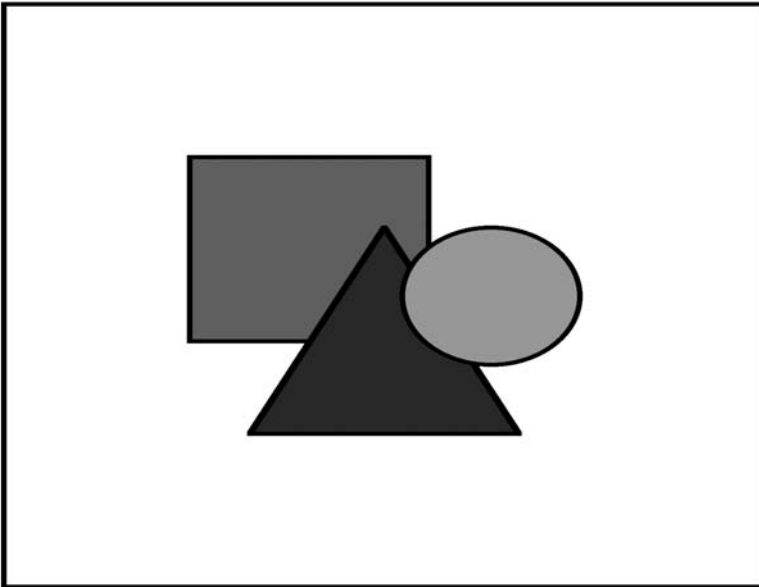

Figura 1. Plànol de mitjan segle XVIII que mostra un dels repartiments de les Marines.¹⁸

EL FRACÀS DE LA SEGONA MEITAT DE SEGLE

L'empenta colonitzadora, però, s'exhaurí a mitjan segle. Ho mostren les queixes dels barons, que el 1746 feren elaborar un informe, on es diu que «*las corredoras particulares i mestra no es netejan y per ço tot són pantanos, y de esta part, que no se practiquen escures, se experimenten moltas enfermetats en dits llochs y demás circumvehins, per causa dels mals aires que hixen de aquellas marinas*».¹⁹ Segons un altre document senyorial,²⁰ en aquella època ja consten «*haver abandonat las terras los dits nous adquisidors*», la qual cosa comportà la necessitat de revisar l'es-

18. Arxiu particular de Joan Vila, Gavà.

19. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, Caixa 1, plec 43, *Relació de l'estat de la baronia, any 1746*, transcrit a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxes 4/65/146/1-3, Plet amb Sant Cugat.

20. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, *Plan del Estat en que se troban las Cosas de la Baronia de Castell de Arempunya (...)* y de lo que se ha discorregut poderse practicar..., còpia a l'arxiu de l'autor, gentileza d'Andrés Valverde.

tabliment de 1721. Així, el 5 de juliol de 1750, se signà una concòrdia entre la baronia i els deu adquiridors, que deixava sense efecte l'establiment, tot i que es mantenien els drets sobre la terra rompuda i fitada, i els dels escassos pagesos dèltics sotsestablerts.²¹

ELS INTENTS SENYORIALS DE REDREÇ

Després del fracàs del primer intent colonitzador, els barons feren operacions menys ambicioses: entre 1731 i 1757 establiren 123 mujades ermes de les marines, en diverses tongades, a diversos barcelonins: Francesc Nadal, Manuel Teixidor, Francesc Aymar i Miquel Almirall.²² I l'any 1746 encarregaren un informe per avaluar l'estat de la baronia, que posà en relleu tots els problemes econòmics i socials, fins i tot els dèficits del govern municipal de Castelldefels i Gavà: «*Estan estos dos pobles perduts per la poca justícia se ministre y los béns dels comuns va a rodar per no donar comptes los regidors, necessitant tot de un gran redrés*».²³

El «gran redreç» vindria determinat per una sèrie de plans redactats poc després i per la promulgació d'unes ordinations municipals noves l'any 1755, que abasten tots els aspectes conflictius del govern municipal.

Els «Plans», treballs d'anàlisi i planificació econòmica per rendibilitzar les propietats dels barons, són sorprenents per l'acurada elaboració. Ens en consten quatre: «*Plan de la gran corredora mestra*», «*Plan de la Torre de la Guarda y sas terras y censos*», «*Plan del castell y terras de Castelldefels*» i «*Plan de la gran Pineda*». Tots ja han estat transcrits i publicats.²⁴

Les Ordinations de 1755, força àmplies, s'han publicat només parcialment.²⁵ Les principals disposicions versen sobre la regulació dels drets comunals a les pinedes i marines no conreades (articles 1-10) i la delimitació del pasturatge (articles 11-17, 21, 23-24). La resta d'articles versa sobre ordre públic i organització: animals domèstics (article 18), roboratoris

21. Biblioteca de Catalunya, Fons marquesat de Moja, lligall 17.

22. J. CAMPMANY, "L'edat moderna", *Castelldefels, temps d'història*, p. 259

23. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, Caixa 1, plec 43, *Relació de l'estat de la baronia, any 1746*, transcrit a l'Arxiu de Josep Soler-Vidal, fitxes 4/65/145/1-3, Política municipal, 1746.

24. A. VALVERDE, *Evolución histórica, origen y significación de la pineda*, p. 75. J. CAMPMANY, "L'edat moderna", *Castelldefels, temps d'història*, p. 240 i p. 260-262.

25. A. VALVERDE, *Evolución histórica, origen y significación de la pineda*, p. 76-77.

(articles 19-20), neteja de corredors (articles 22, 25), servituds de pas (article 26), limitacions de cacera (article 27) i procediment de càstig als infractors i repartiment de les multes (articles 28-30). El que en resulta important és el caràcter globalitzador. Fins aleshores, les disposicions i ordenances d'Eramprunyà s'havien enfocat a temes concrets, sense adoptar el caràcter de veritable constitució local que aquestes tenen.

En definitiva, queda palès que a mitjan segle els barons feren un esforç per encarrilar una situació que se'ls havia escapat de les mans, en fracassar el primer intent colonitzador de l'any 1721.

Tot i això, alguns aspectes més estructurals, sobre els que no tenien control, havien començat a afectar profundament la fesomia de la baronia. Foren aquests els que, units al fracàs colonitzador, acabaren conformant una nova societat local.

LES MASIES: ALIENACIÓ DE LA PROPIETAT

El paisatge agrari de la baronia d'Eramprunyà estava caracteritzat, des de l'edat mitjana, per una distribució de la propietat tipus mas.²⁶ L'únic nucli de població mínimament rellevant era Gavà, amb una vintena de masos i cases agrupats entorn l'església parroquial i l'antiga torre i trull senyorial.²⁷ A finals del segle XVI, els propietaris de la pràctica totalitat de masies, unes 120 a tot Eramprunyà, eren residents a la baronia. Dos-cents anys després, als municipis deltaics de Gavà i Castelldefels, la situació havia canviat radicalment. Tot i que unes poques nissagues locals romanes ben arrelades als masos, la major part de terres eren en mans de forasters, gairebé tots barcelonins: no menys d'una quinzena de la trentena

26. L'estudi de les masies d'Eramprunyà durant l'edat moderna només s'ha realitzat de forma exhaustiva per a Castelldefels.: Josep CAMPMANY; Albert LÓPEZ-MULLOR; Josep PUIGDEMONT; Montserrat SANZ, *Guia del patrimoni arquitectònic de Castelldefels. Les masies*, Castelldefels, 2002. Per a Begues, Conxita SOLANS; M. Rosa BONDIA, *Begues*, Valls, 2001, p. 23-26. Per a Gavà, hi ha estudis fragmentaris del Pla de Queralt, a Josep SOLER-VIDAL, "Les Masies", *La història. Itineraris per la història i la natura de Gavà*, Gavà 1989, p. 55-86 i la vall de la Sentiu: Manel ALONSO; Josep CAMPMANY, "La masia de can Llonch, abans mas Sbert, a la vall de la Sentiu de Gavà", *Ires. Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat*, Cornellà, 2000. Hi ha una llista de masies a Josep CAMPMANY (Ed.), *Gavà*, Valls, 2001, p. 19-22.

27. Josep CAMPMANY, "Gavà en el segle XVI. Mutació senyorial i aformació comunal", *Materials del Baix Llobregat*, 7 (2001), p.81.

d'heretats de Castelldefels i 33 dels setanta masos de Gavà. A més, la major part de les masies alienades eren les més grans i millors, situades als indrets més propers als incipients nuclis de població. Foren especialment rellevants les adquisicions dels Ribes, fabricants d'indianes (cinc masos a Gavà, on encara avui es conserva la masia que, de nova planta, edificaren el 1769), els Glòria, també fabricants, Antoni Pau Duran, botiguer de teles (amb quatre masies a Gavà i una a Castelldefels), Josep Roca, confiter, Anton Fuentes, comerciant, Segimon Torelló, doctor en lleis, Anton Casanoves, cirurgià, els Llor, argenters, els Quevedo, militars, etc.

Una altra dada rellevant és que 28 de les 48 heretats alienades a barcelonins ho van ser entre 1638 i 1725, és a dir, al llarg del segle de crisis armades que assolaren la població i afectaren els recursos dels pagesos.

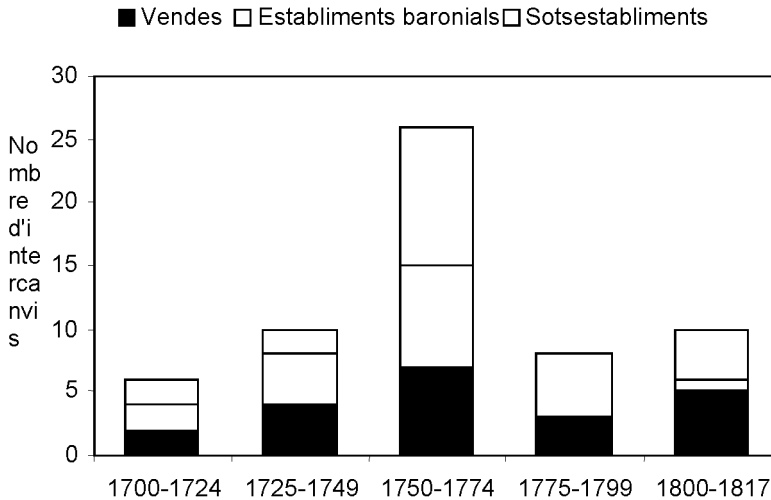
L'AUGE DELS PETITS SOTESTABLIMENTS

Paral·lelament a l'extensió agrícola a través dels grans establiments dels barons, es produeix una explosió dels petits sotsestabliments de terres, tant a les novament colonitzades com a les procedents de la disgregació dels antics masos, d'aquelles heretats que havien estructurat la propietat agrícola des dels inicis del feudalisme. Aquesta política fou practicada sobretot pels propietaris barcelonins. Normalment es reservaren la casa i quintana per al propi gaudi, mentre sotsestabliren la resta de l'heretat. D'aquesta forma es produïen dos efectes: d'una banda es trencava definitivament el paisatge típic dels segles medievals i moderns, tot passant d'una estructuració en masos a l'actual estructuració en parcel·les, i d'altra banda s'afavoria que una bona part dels jornalers locals assolissin la categoria de propietaris.

A la figura 2 presentem un mostreig del moviment de terres a Castelldefels.²⁸ No hi hem comptat l'establiment de 1721 ni les compravendes d'heretats senceres, només peces de terra individuals, disgregades de la unitat mas.

28. J. CAMPMANY, "L'edat moderna", *Castelldefels, temps d'història*, p. 243-244.

Figura 2. *Evolució dels intercanvis de parcel·les a Castelldefels (mostreig).*²⁹

Els resultats mostren una etapa de prosperitat en els anys centrals del segle que no es perllongà més enllà de l'any 1775. Al contrari, a l'arrendada inicial seguí una frenada sobtada.

Tal com ho interpretem, el fracàs colonitzador va fer que, en mitjana, la terra repartida no fos suficient per sostenir una població en expansió demogràfica, cosa que portà a un doble col·lapse, demogràfic i del mercat de la terra, a finals de segle.

EL NOU URBANISME: BOTIGUES I CASETES AL NUCLI ANTIC

Part de les terres que canviaren de mans al llarg del segle XVIII es destinà a residència: foren establiments per fer-hi cases, barraques o botigues; en total, unes 45. D'aquestes, trenta foren aixecades a Gavà, entre el 1743

29. Elaboració pròpia a partir dels fragments de capbreus de 1783 i 1818 conservats.

i el 1815, donant lloc al primer eixample urbà de l'antic nucli.³⁰ La quinzena restant s'aixecà a Castelldefels; la meitat al barri mariner de les Botigues, i la resta vora l'hostal, a la cruïlla entre el camí ral de Barcelona a Sitges i el camí a l'església i al castell. El creixement reflecteix l'expansió demogràfica: entre 1716 i 1778 el nombre d'habitants de Castelldefels havia augmentat de forma sostinguda i havia passat de 187 a 470,³¹ i a Gavà es passà dels 224 habitants de 1718 als 470 de mitjan segle (1740 i 1758).

Ens trobem davant d'un fet nou, respecte de segles anteriors: una nova classe de petits pagesos (precisament els que s'anaven beneficiant dels petits establiments de parcel·les procedents de la disgregació de les grans masies) que, en comptes de viure al mas principal, com era costum, aixecaren una caseta i anaren conformant un incipient nucli urbà.

El qüestionari de Zamora ens informa de com eren aquests petits nuclis: «*no hai calles, sino algunas casas unidas, sin orden ni método, y las casas de las heredades divididas en el término. Las casas son bajas, de un solo piso, formadas de piedra, cal y canto; no son adornadas ni aseadas; son al uso del labrador rústico.*»³² Mentre que a Gavà el fenomen no es descabdellà fins la dècada dels quaranta, a Castelldefels, en canvi, la periodització obtinguda a partir dels establiments ve expressada a la figura 3.

Hi veiem que el creixement d'habitatges s'accelerà als tres primers quarts del segle, i decaigué tot seguit. És força rellevant també el fet que el creixement del nucli de botigues es concentrés als anys centrals del segle, en detriment del nucli principal. Només després de la «crisi» del darrer quart del segle XVIII el pes del creixement es tornà a desplaçar cap al nucli antic.

30. Mari Carmen MONTEAGUDO; German RÁFALES; Josep CAMPMANY; Assumpció GABERNET, "El creixement urbà d'una ciutat metropolitana: Gavà 1600-2000", *Materials del Baix Llobregat*, 8 (2002), p. 81.

31. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, Vol.87, f. 70r.

32. Jaume CODINA; Josep MORAN; Mercè RENOM, *El Baix Llobregat el 1789, Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Barcelona, 1992, p. 97.

Figura 3. Establiments per a habitatges a Castelldefels al segle XVIII.³³

LES BOTIGUES DE LA PLATJA DE CASTELLDEFELS

La pesca i el comerç guanyaren atractiu al llarg del segle XVIII per als castelldefelencs, cosa confirmada per dues crides baronials, una del 1750, i una altra del 1758, per les quals es manava als pescadors de Castelldefels que fessin mercat de peix a la menuda, cada dia, en tornar de pescar.³⁴

Els impulsaren la formació d'un barri a la platja, vora la Torre de la Guarda de Mar de Castelldefels, aixecada el 1583. A la primera meitat de segle trobem un seguit d'establiments per edificar-hi «cases o barraques». ³⁵ Reforça la importància econòmica, que adquiriren aquests ermits sorrencs, una nota de l'Arxiu de la Baronia: el 1742 s'enregistren pagaments al geòmetra Francesc Clavera per dibuixar «un pla o mapa se ha fet del terreno y barracas de la Platja de Castelldefels». ³⁶ En aquesta època la Torre de la Guarda feia funcions de protecció marítima, especialment significativa per a aquest nucli. Al cens de 1797 hom hi descriu la dotació resident: un agutzil de marina, un artiller de marina i un soldat.

33. Elaboració pròpia a partir dels fragments de capbreus de 1783 i 1818 conservats.

34. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, caixa I, plec 47, citat a l'Arxiu de Josep Soler-Vidal, fitxa 4/35/1/1, Castelldefels, segle X.

35. J. CAMPANY i altres. *Les Masies*, p. 243-250.

36. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà carpeta 20 (A-84), citat a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxa 4/65/144/1, Disputes i controvèrsies.

Ja Pierre Vilar destacà l'enfortiment de nuclis riberencs en contrast amb l'estagnació dels nuclis interiors originaris, de vegades dins un mateix terme municipal.³⁷ Curiosament, com mostra la Figura 3, Castelldefels emprengué aquest camí unes dècades abans, però aquesta anticipació se saldà amb un fracàs a finals de la centúria.

L'ENSULSIADA DE FI DE SEGLE

Els intents baronials de redreçar la situació econòmica van fer fallida a finals de segle. L'any 1787, l'hisendat barceloní propietari de terres a Gavà, Segimon Torelló, explicava que «*hai dos correderas ó asequias principales (los otros tienen también las suyas) que reciben las aguas de las particulares que pueden desguasar y las conducen á la Murtra, y de ella al Mar; pero la de Gavá particularmente tiene las aguas peregnes inmundadas y perniciosas en todos tiempos*».³⁸ La mala situació sanitària es va fer especialment problemàtica al darrer quart de segle, durant la terrible passa de malària de 1784-1785, que afectà el delta sencer.³⁹

Els efectes demogràfics foren fulminants, especialment sobre Castelldefels: els 470 habitants de 1778 una dècada després eren 480 habitants,⁴⁰ cosa que manifesta l'aturada del creixement, i el 1797, la catàstrofe es fa evident, ja que el cens havia baixat fins a 203 habitants.⁴¹ Gavà resistí millor l'investida epidèmica: entre 1758 i 1787 es passà dels 470 a 769 habitants, però llavors el creixement s'aturà: el 1826 encara hi havia només 795 habitants.

L'aturada demogràfica, fruit també del fracàs colonitzador, correlaciona bé amb la relentització econòmica revelada per l'evolució de la mobilitat de la terra i la construcció de cases i barraques. Aquesta correlació evidencia un fracàs colpidor que contrasta vivament amb la puixança del segle XVIII a d'altres indrets.

37. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Vol. 2, p. 65-66.

38. J. CODINA, *El delta del Llobregat i Barcelona*, apèndix 4, p. 485.

39. J. CODINA, *El Delta del Llobregat i Barcelona*, p. 222.

40. Jaume CODINA, "El Baix Llobregat, 1750-1850: un segle transcendent", *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat*, Barcelona 1995, p. 115 i 117.

L'ASSALT ALS COMUNALS

En una època àvida de terra per explotar, les ancestrals regulacions protectores del medi ambient contra la rapacitat particular anaren esdevenint caduques, i calgué un gran esforç governatiu per mantenir-les vigents. La pressió sobre els comunals no ve d'aquest segle. A finals del XVII ja trobem les primeres notícies d'intervenció baronial (crida de 1691),⁴² però fou amb el nou segle, sobretot en els anys centrals, quan esdevingué més visible. Les ordinacions de 1755 permeten d'entreveure tota una sèrie d'activitats lligades a l'aprofitament comunal que eren practicades abusivament sense gaire oposició municipal. La Mestra Pineda, al costat de mar, era una bona font d'ingressos. Hom hi extreia llenya (en forma de fagines o fogots, amb l'esporga de les branques «a ús de bon pagès»), i sobretot adob, que s'obtenia amb formiguers o empall, molt buscat per l'agricultura barcelonina en expansió.⁴³

És en aquest context que els veïns de Begues donaren un pas rellevant. El 1704 pactaren amb els barons la compra dels drets reals de pastura i aprofitament d'una enorme porció de terreny del massís de Garraf, amb impediment exprés als barons d'alienar-lo o fer-hi establiments.⁴⁴ Aquests drets inscrits el 1792 al registre d'hipoteques, conformaren els actuals "terrenys comunals" d'aquest municipi. Els veïns de Gavà i Castelldefels, en canvi, no realitzaren aquest pas, i hagueren de veure, al llarg dels segles XIX i XX, com anaven desapareixent tots els drets d'ús comunal que tenien de temps immemorial sobre les pinedes de la costa i els altres boscos baronials, en ser progressivament privatitzats mitjançant establiments a particulars.

La crisi impulsà un increment de la pressió sobre els usos comunals, que xocà contra el procés de privatització que s'havia endegat des de la baronia, i que al capdavall provocà l'aparició d'una resistència popular contra la senyoria.

41. La credibilitat de la xifra ve reforçada per l'existència d'una detallada piràmide d'edats que inclou als nens i nenes menors de 7 anys.

42. J. CAMPMANY, "L'edat moderna", *Castelldefels, temps d'història*, p. 245-246.

43. Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Vol. 2, p. 211.

44. Arxiu Municipal de Castelldefels. Fons del notari Salvador Savall.

SÍMPTOMES DE RESISTÈNCIA ANTISENYORIAL

Les iniciatives baronials de redreç de mitjan segle i la privatització dels comunals tingueren una rèplica per part dels pagesos locals. Una sèrie de plets que entaularen els regidors de Castelldefels i Gavà contra els barons. És l'evidència d'una nova actitud.

El primer dels plets es desenvolupà entre 1774 i 1775. Els pagesos de Castelldefels foren obligats a transportar els censos del blat de tragí per separat als magatzems de cadascun dels dos senyors. Aquesta nova prescripció va provocar la protesta del municipi davant l'Audiència. El plet fou breu, i és remarcable que fos favorable al municipi resistent. Tota una fita en el llarg camí d'oposició local a les disposicions senyorials.⁴⁵

El segon dels plets enfrontà l'Ajuntament de Gavà amb els barons per l'ús comunal dels terrenys del *Bosc del castell*. L'any 1777 els barons hi havien establert un pagès per a què l'artigués i hi plantés vinya.⁴⁶ L'establiment significava eliminar els drets consuetudinaris ancestrals d'aprofitament, en un moment en què augmentava la pressió sobre aquest tipus d'usos. El 1783 el plet ja estava en marxa, i fins i tot es documenten despeses dels barons per pagar l'actuació dels mossos d'esquadra, senyal que l'enfrontament no quedava circumscrit als tribunals.⁴⁷ Uns intents de concòrdia datats el 1790 i el 1791 no prosperaren. El plet no acabà fins al 1818, quan l'Audiència fallà a favor del dret dels barons a privatitzar les terres subjectes a usos comunals.⁴⁸

Aproximadament per les mateixes dates (1788) els documents ens informen d'un nou plet promogut per l'Ajuntament de Castelldefels, aquest cop «*sobre pastures*».⁴⁹ L'enquesta de Zamora explica les raons d'a-

45. Arxiu Baronia d'Eramprunyà, copiat a l'Arxiu de Josep Soler-Vidal, fitxes 5/64/181/1-2, Plets per blat de tragí.

46. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, caixa II, plec 1 bis, *Concòrdia entre els Barons de l'Aramprunyà i els comissionats dels veïns i particulars del poble de Gavà i en Jaume Ferret, masover del dit castell, sobre els drets que corresponen als boscos de les muntanyes de dita baronia i en el terme municipal de Gavà*, Transcrit a l'Arxiu de Josep Soler-Vidal, 1/1/29/1, Bosc del castell, 1818-1847.

47. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, carpeta 20 (A-84). Citat a l'Arxiu de Josep Soler-Vidal, fitxes 5/26/184/1, Barones contra regidors de Gavà 1783, i 5/26/151/1, Plet contra regidors gavanencs 1783.

48. Arxiu particular de l'autor. Sentència impresa per ordre de la Reial Audiència de Catalunya.

49. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, Carpeta 20 (A-84), rebuts, segons notes de l'Arxiu de Josep Soler-Vidal fitxes 4/65/156/1, Minutes de despeses per accions legals.

quest nou plet: «*Los más pobres, que son ganaderos cabríos, quieren los pastos comunes, pero los dueños de heredades los quieren privativos, sobre lo que hai pleito pendiente en la Real Audiencia*». ⁵⁰ Es tractava, doncs, d'una altra polèmica sobre els comunals, que enfrontava els barons i els terratinents barcelonins més importants, que volien la privatització de les pastures, en contra de l'Ajuntament, que defensava els drets comunals que afavorien els pagesos més pobres, que aprofitaven el costum immemorial per péixer el bestiar a les terres lliures del terme. El 1790 el judici ja s'havia efectuat, tot i que en desconeixem el resultat.

El quart dels plets fou promogut per l'Ajuntament de Castelldefels a causa de l'intent dels barons de carregar, en el marc de la revisió de capbreuacions, uns censos sobre els béns municipals. ⁵¹ Els fets s'iniciaren el juny de 1778. ⁵² La sentència fou favorable a l'Ajuntament, i els barons apel·laren a l'Audiència. El 22 de febrer de 1797 el plet encara era viu, i de fet en desconeixem el final, probablement interromput per la guerra del francès. És rellevant, però, que un dels arguments al·legats pel municipi fos l'autonomia dels béns propis respecte del domini senyorial: una prefiguració de la idea de bé públic contraposada al règim senyorial encara socialment imperant.

Un nou plet, conseqüència també del malestar que generava la privatització dels terrenys baronials, fou endegat el 1794 pels barons contra l'Ajuntament de Gavà Els regidors sortints es negaven a presentar les terres per escollir nous regidors, i bloquejaven d'aquesta manera la renovació del consistori decretada pels senyors. La relació entre aquest acte de desobediència civil i la privatització del bosc del castell la donen diversos documents de l'arxiu de la baronia. Finalment, els regidors hagueren de capitular. ⁵³

Amb el nou segle, el 1807, el plet de Gavà pel bosc del castell s'estengué a tots els terrenys d'ús comunal del delta: la Mestra Pineda i l'es-

50. J. CODINA *El Baix Llobregat el 1789*, p. 98.

51. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, Carpeta 20 (A-84), col·lecció de rebuts, segons notes de l'Arxiu de Josep Soler-Vidal, fitxes 4/65/153/1, Plet contra Castelldefels.

52. Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 2, caixa 2, Correspondència 1780-1799, carpeta 1781. Arxiu de l'autor, Plet entre els barons i l'ajuntament, còpia d'un resum de la causa, 1799

53. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, capseta 20 (A-84), citat a l'Arxiu Josep Soler-Vidal, fitxes 5/37/39/1, Minutades d'advocat 1793-1794, 5/26/126/1-2, Minutades de l'advocat Pau Surià 1793-95, i 5/26/151/3, Ajuntament contra barons, 1791-94.

tany de la Murtra. El conflicte fou iniciat per l'estat, en un intent d'apoderar-se dels terrenys deltaics que restaven erms. Enmig de violències,⁵⁴ l'Ajuntament s'hi involucrà i arribà a denunciar que els barons tenien la baronia d'Eramprunyà de forma il·lícita, tot demanant-ne el traspàs a l'estat o la compra per part del comú.⁵⁵ L'Audiència dictà una resolució, també favorable als barons, l'any 1818, i encara no es va fer efectiva fins a una concòrdia definitiva de 1848.

Aquestes accions judicials representaren un important punt d'inflexió de la fins aleshores inexistent oposició popular. Reprengueren, al darrer quart del segle XVIII, les tendències seculars antisenyorials ofegades a la postguerra de successió. És notable que malgrat el control polític del règim municipal que la Nova Planta atorgava als barons, la mateixa endogàmia localista dels regidors i batlle local acabà girant-s'hi en contra. D'altra banda, molts dels plets venien originats per la pressió sobre els comunals. La posició dels Ajuntaments és inequívocament antisenyorial en tots els casos.

LA PARRÒQUIA

La parròquia seguí conservant la centralització de la vida local. Tot i això, la consolidació d'un minúscul nucli urbà integrat per pagesos de condició humil conformà altres àmbits de sociabilitat, que assoliren una especial rellevància al segle posterior: la taverna, per als homes, i el safareig, per a les dones.⁵⁶

Nominalment, la parròquia conservava les lluminàries heretades del segle XVII i a més sorgiren noves devocions.⁵⁷ Però en realitat el culte decaigué. Altars erigits a finals del XVI amb notable empenta, com el de la Mare de Déu del Roser a Castelldefels, era descrit el 1743 com a «*petit i minúscul*», i el bisbe ordenava que el traguessin.⁵⁸

54. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, sense signatura, citat a l'Arxiu de Josep Soler-Vidal, fitxa 5/37/40/1, Pagaments a mossos d'esquadra 1807-1809.

55. Arxiu Municipal de Castelldefels, fons del notari Salvador Savall.

56. Josep CAMPMANY, "Dones a Gavà en el pas a la societat industrial (1800-1940)", *Les dones i la història al Baix Llobregat*, Barcelona, 2002, Vol. I, p. 337-431.

57. J. CAMPMANY (Ed.), *Gavà*, Valls, p. 104. J. CAMPMANY, "L'edat moderna", p. 268.

58. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites pastorals, Vol. 79, f. 114r (f. 101r numeració antiga).

L'obra més significativa fou l'ampliació de l'antiga església de Castelldefels, relacionada amb l'aparició d'una nova advocació amb confraria, la de la Mare de Déu de la Salut. L'advocació triada era prou escaient. En les edicions de goigs de finals de segle, després de l'epidèmia de malària de 1784-1785, la lletra incorpora l'esment sanitari:

*«Lo poble regonegut (...) / A Vos humilment acut / perque li siau la guia, / contra tota malaltia / Verge, y Mare de Salut. / De Tercianas, y Quartanas, / de Febres, y de tot mal, / en todas nostras desganas / sou vos remey cordial».*⁵⁹

Tanmateix, aquest esclat de devoció sembla un cant de cigne. Un dels signes del distanciament popular és que a mitjan segle l'administració del culte no es feia ja de franc, a canvi del prestigi o la fe, sinó que part de les almoines servia d'estipendi. El bisbe se'n queixava.⁶⁰ També denunciava *«los pochos medis se troban en la obra de la Iglesia»*,⁶¹ i ordenava i manava *«en virtud de santa obediencia, al rector de dita Iglesia, [que] expose a sos Parroquians per a que allarguen las mans»*, i que fes, amb el sagristà i els obrers, acaptes generals per pagar les reparacions necessàries.

Però l'absentisme dels clergues feia mal al prestigi eclesiàstic. El beneficiat de l'altar de Sant Pere de Castelldefels, per exemple, residia a Teià. Per aquest motiu, el 1740 el bisbe en segrestà les rendes.⁶² A Gavà, l'absentisme dels beneficiats de l'ermita de Bruguers provocà l'any 1732 que l'Ajuntament decidís fer-se càrrec del culte, tot nomenant un ermità, cosa que provocà a finals de segle un nou enfrontament –aquest cop a la cúria diocesana– amb els barons, que hi exercien el dret de patronatge.⁶³

L'allunyament popular es va fer palès a l'any 1778, quan el visitador pastoral prohibí les romeries a les ermites de Bruguers (Gavà) i Sant Salvador dels Arenys (Castelldefels) *«para evitar algunos desordenes»*.⁶⁴ S'eliminaven les festes populars, amb ballades i excessos profans certament,

59. Jordi FONT, *Santa Maria de la Salut*, Sant Climent de Llobregat, 1979, p. 55.

60. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, Vol. 76, f. 195v.

61. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, Vol.74, f. 399r.

62. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, Vol. 77, f. 465v.

63. Alfons GIBERT, *Cent anys de vida gavanenca, 1840-1940*, Gavà 1989, p. 130-132.

64. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites pastorals, Vol. 87, f. 70v i 71v.

però que eren una part essencial de la religiositat popular heretada dels segles medievals.

LA TAVERNA I L'HOSTAL

En contraposició a una religiositat cada cop menys popular, el segle XVIII veié l'auge de l'hostal-taverna, on s'aplegaven els petits pagesos a les nits o als matins de diumenge.

Hostal i taverna, amb despatx de vi i aiguardent, eren la mateixa cosa; i el taverner era alhora l'hostaler del poble. Els ajuntaments de Gavà i Castelldefels els havien adquirit (eren drets baronials que durant els segles anteriors havien estat establerts a particulars) els anys 1688 i 1719, respectivament, i s'havien convertit en els antres de diversió local:

*«La taverna y Hostal tots los dias y nits és fet una casa de joch y un camaret de menjar y beurer per los amos de casas y mossos seus; de forma que los majors danys (...) hixen del jugar, y desbauxes se fan en lo hostal y taverna, essent lo Batlle y Regidors los que ensenyen lo camí als demás vehins, y lo Batlle percebeix 8 ll. tot al any per les cartes que deixa tenir al hostaler, tot lo que es contra las reals ordres».*⁶⁵ Prou se'n queixen els visitadors pastorals: *«ha arribat á nostre notícia haverhi en dita Parròquia lo abús (...) de ferse balladas, y jochs públichs durant los officis Divinals, que se celebran en la Iglesia Parroquial».*⁶⁶

Altres aspectes reblen el procés de laïcització; l'ensenyament, per exemple. A Castelldefels, a finals del XVII apareix el primer document que recull l'existència d'un mestre laic de primeres lletres, i a Gavà el primer document que l'esmenta és del 1763.⁶⁷ Segons les dades de Castelldefels, el 1797, dels 30 nois d'entre 7 i 16 anys censats, els escolaritzats (i,

65. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, Caixa 1, plec 43, *Relació de l'estat de la baronia, any 1746*, transcrit a l'AJSV, fitxes 4/65/145/1-3, Política municipal.

66. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, Vol. 82, f. 180R.

67. Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 1, Caixa 9, Comptabilitat Municipal, carpeta «Manuscrit de comptes 1645-1688» i Capbreu de Castelldefels, Gavà i Begues, notari Jeroni Cava-llo, 1783, confessió Miquel Bofill.

per tant, els alfabetitzats) eren 7, poc menys del 25%, dada que concorda amb les generals a tot el país.⁶⁸

CONCLUSIÓ

Hem presentat un retaule que mostra el naixement d'una nova societat de petits pagesos, miserables, allunyats de la religió oficial i delmats per les epidèmies de malària, producte del fracàs dels intents il·lustrats de colonització del delta i de l'exclusió de les grans propietats agrícoles, ara en mans de barcelonins, malgrat que havien esdevingut propietaris, sots-establerts com estaven en minúscules parcel·les de terra procedents en part de la disgregació dels antics masos, i en part de la petita colonització efectivament assolida al delta.

Aquests petits pagesos, víctimes de l'aturada econòmica lligada al fracàs colonitzador, limitats en l'ús dels drets comunals, i bregats en plets antisenyorials en el darrer quart de segle, convertiren Gavà i Castelldefels en un bastió liberal durant conflictes de la primera meitat del segle XIX, i al capdavant impulsaren, als segles XIX i XX, la definitiva colonització de les marines del delta occidental del Llobregat.

En definitiva, doncs, el fracàs colonitzador al segle XVIII generà una nova societat caracteritzada per la pobresa i la resistència senyorial, que relegà la zona a una situació marginal tot i la proximitat a Barcelona.

68. Josep Fontana, "La fi de l'antic règim i la industrialització, (1787-1868)", *Història de Catalunya*, Barcelona 1988, Vol. 5, p. 99.